

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ГЛОБАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Досліджено витoki та специфіку дискурсу глобального управління, який сформувався на рубежі ХХ-ХХІ століть. Розглянуто внесок Дж. Розенау в розроблення та концептуалізацію поняття «глобальне управління». Головну увагу приділено аналізу джерел та змісту основних підходів до розуміння глобального управління. Окреслено коло питань, пов'язаних з перспективою дослідження концепцій глобального управління.

Ключові слова: глобальне управління, світове регулювання, світовий уряд, міжнародні відносини, світова політика.

Исследованы начала и специфика дискурса глобального управления, сформировавшегося на рубеже ХХ-ХХІ веков. Рассмотрен вклад Дж. Розенау в разработку и концептуализацию понятия «глобальное управление». Главное внимание уделено анализу истоков и содержания основных подходов к пониманию глобального управления. Намечен круг вопросов, связанных с перспективой исследования концепций глобального управления.

Ключевые слова: глобальное управление, мировое регулирование, всемирное правительство, международные отношения, мировая политика.

A central issue in this paper is the origins and specific character of global governance discourse that formed at the turn of the twenty-first century. The new discourse marked a gradual exclusion of most early discourses – «international relations» and «world government». It is demonstrated that new term «global governance» signalizes about grand reconstruction of previous international relations discourse where international society was considered as the complex of states and their governments actually. In fact the global governance discourse is pointed case of irreducibility of international society to interstate relations. This is based on the James Rosenau theory of world politics. The James Rosenau contribution to development and conceptualization of term «global governance» was considered. The analysis of sources and meaning of basic approaches to global governance understanding are given much attention. This shows how problematic of global governance and world regulation is articulated in dominant paradigms in world politics: Realism, Liberalism and Marxism. In general, this research shows that global governance discourse developed under influence of theory of transnationalism and concept of 'governing without government', concept of global civil society, international regimes theory, neoliberal institutionalism, balance of power theory, hegemonic stability theory. In this contribution the circle of questions connected with the perspective of research of the global governance concepts was outlined. Further investigations are needed to compare the basic approaches to studies of global governance and world regulation. Particularly, it is worth to concentrate on the difference among approaches to comprehension the following questions: Who, how and on what level can, able and/or must exercise global governance? Is it a result of action of individual actors or characteristic of international system in general? What the shape is global governance taking on the contemporary world and what kind of type is reasonably to label this governance? What are conditions of fair and effective governance?

Key words: global governance, world regulation, world government, international relations, world politics.

Постановка проблеми. На сьогодні під впливом об'єктивних обставин, пов'язаних з виникненням глобальних проблем людства, усе більше актуалізується тема глобального управління. У світі ХХІ століття водночас відбуваються два взаємопов'язаних процеси. По-перше, зростання важливості загальних світових проблем та зростання розуміння необхідності співробітництва з метою їх вирішення призводить до появи єдиних практик, правил, норм та інститутів, підпорядкованих логіці співпраці міжнародних

акторів в інтересах стабільного розвитку всієї планетарної системи. По-друге, розвивається процес ускладнення, збільшення багатоманітності соціокультурних, економічних, політичних відносин у рамках окремих держав та між ними. Цей другий процес, як правило, й надалі підпорядкований головним чином «національним інтересам» на рівні країн, і відповідно, груповим та індивідуальним інтересам на рівні взаємодії всередині держав. Логіка та мотиви загальносвітової доцільності та солідарності

на цих рівнях часто не спрацьовують або спрацьовують не достатньо ефективно. Утім, жодна країна світу, жодна спільнота, жодна група (корпорація, політична партія) не може нехтувати факт наявності загально-світових проблем, необхідність так чи так співвідносити свою діяльність з потребами їхнього вирішення та вступати у зв'язку із цим у відносини з іншими суб'єктами світової політики.

Аналіз досліджень і публікацій. У наш час стало очевидним, що традиційні міжнародні відносини, які формувались як результат взаємодії окремих держав або їх союзів на світовій арені, потребують більшої впорядкованості та чітких правил поведінки. Поштовхом до цього послужили дві світові війни, кризи та конфлікти кінця минулого століття, поява на світовій арені недержавних акторів. Утім, ідеї вдосконалення управління світом, створення певного світового співтовариства висловлювались й раніше, у тому числі мислителями минулого.

Так, починаючи з Нового часу, коли з'явилися перші ідеї мирного облаштування життя усього людства, і до сьогоднішнього дня, коли це завдання стає першорядним, людство, безперечно, накопичило певні як теоретичні, так й практичні результати у даній сфері. Зокрема, серйозний внесок у розроблення теоретичних та світоглядних основ єдності людства та світового (планетарного) управління внесли Еразм Роттердамський, Г. Гроцій, І. Кант, К. Ясперс, П. Тейяр де Шарден, В. Вернадський, А. Печчеї, А. Сахаров, Х. Булл, А. Етціоні, Дж. Розенау та багато інших. Проблематика глобального управління стала особливо популярною по завершенні холодної війни. З 1990-х рр. дана тематика стає однією з центральних у політологічній літературі, виходять журнали *GlobalGovernance*, *GlobalSociety*. Зважаючи на те, що тема глобального управління відносно нова і вона позначена різноманітністю підходів до її розуміння, виникає необхідність дослідження змісту поняття «глобальне управління» та способів його концептуалізації.

Метою даної статті є аналіз змісту та витоків основних підходів до розуміння глобального управління.

Виклад основного матеріалу. Як відзначають дослідники, поява дискурсу *global governance* наприкінці ХХ ст. засвідчила поступове витіснення двох більш ранніх дискурсів – *international relations* (міжнародних відносин) та *world government* (світового уряду) [2, с. 6]. Окрім того, він дав новий імпульс та повновому повернув нормативно-політичні дебати про «справедливе» або «ефективне» правління. Не тільки у цілому світі, а й у масштабах будь-якої партикулярної спільності.

Нове поняття «глобальне управління» сигналізує про серйозну реконструкцію попереднього дискурсу «міжнародні відносини», у якому світове співтовариство розглядалося як сукупність держав, і тільки держав, а фактично – їхніх урядів. Дискурс «глобального управління» власне підкреслює факт незвідності світового співтовариства до міждержавних відносин. Мається на увазі, що у колективних рішеннях, які стосуються інтересів цілого світу, беруть участь не одні тільки держави. Джеймс Розенау, який одним з перших почав вживати термін *governance* у своїх

працях, присвячених дослідженню нової світполітичної системи, яка сформувалася на рубежі ХХ-ХХІ ст., писав, що поняття «*governance*» включає у себе діяльність урядів, але також й будь-яких інших акторів, які вдаються до управлінських механізмів для здійснення своїх запитів, загальних цілей, директив та політики» [Цит. за: 4, с. 25]. На сьогодні, відзначає дослідник світ занадто розпорошений та фрагментований і процес управління стає усе більш децентралізованим. Ієрархія не скасовується, але саме взаємовідношення між акторами, задіяними у процесі ухвалення рішень стало гнучкішим та передбачає новий тип субординації.

У підсумку, використовуючи концепцію глобального управління у даному контексті, Розенау підтверджує комплексну тенденцію, яка полягає у «розпорошенні» центру влади між декількома різними центрами. Вестфальська або державно-територіальна система на сьогодні не більш ніж один з елементів сучасного глобального управління. Концепція глобального управління не належить до особливої сфери або рівня глобального життя. Глобальне управління не монополізоване якимись особливими організаціями. Навпаки, це перспектива глобального життя, переважно з метою сприяння вимогам комплексності та розмаїття глобального життя.

Питання про суверенітет має принципове значення в концепції глобального управління, оскільки суб'єкти міжнародної взаємодії, які беруть участь у створенні та реалізації правил поведінки на глобальному рівні, переймають частину суверенітету у державних акторів. У праці «Турбуленція у світовій політиці» (1990) Дж. Розенау відзначає, що зростаюча необхідність та важливість правил, норм, установок поведінки суб'єктів на глобальному рівні підводить дослідників до висновку про те, що принцип суверенітету усе менше відповідає потребам сучасності [10, с. 181-210]. Недержавні суб'єкти міжнародних відносин «волають до влади», шукаючи можливості поряд з державами повноправно брати участь в регулюванні. В умовах збільшення кількості та активності недержавних акторів регулювання у низці випадків здійснюється не «вертикально» (згідно з ієрархією потенціалів держав), а «горизонтально», опріч ієрархії або всупереч їй. Подібним чином, наприклад, в регулюванні міжнародних процесів беруть участь транснаціональні мережі, у тому числі кримінальні. Наявність чи відсутність державного суверенітету для такого типу суб'єктів не відіграє визначальної ролі з точки зору їхньої участі у міжнародній взаємодії, оскільки мережевий характер структури сучасних міжнародних відносин, маючи різну щільність у різних її точках, охоплює всі елементи та типи наявних у ній зв'язків, що дозволяє усім суб'єктам так чи інакше брати участь у регулюванні, знаходити нові шляхи та схеми об'єднання своїх зусиль у цій сфері.

Спроба дослідження сукупності таких суб'єктів, як й системи, у якій вони існують, була зроблена в рамках концепції світового громадянського суспільства, яка здійснила чималий вплив на концепцію глобального управління. Перенесення понять, які застосовуються для аналізу внутрішньосуспільних соціальних відносин у сферу міжнародних відносин дозволило дослідникам відокремити управління та регулювання.

Управління стало тлумачитись деякими вченими як інструмент локального або національного рівня, а регулювання – міжнародного або глобального.

На думку Йорґа Фрідрікса, тільки глобальне громадянське суспільство може здійснювати регулювання: «Держава бере участь в управлінні; громадянське суспільство – в регулюванні» [3, с. 91]. Регулювання уявляється як дещо інше, як властивість соціальної системи, спрямована на впорядкування взаємодії у неієрархізованому середовищі соціальних, політичних та економічних агентів. Суб'єктом регулювання виступає не тільки й навіть не стільки держава, а певна сукупність усіх акторів світової політики або, згідно з теорією Хедлі Булла, а також розмірковуваннями Ульріха Бека та Ентоні Гіденса, глобальне громадянське суспільство у всьому його розмаїтті, яке конституїроване різного роду інститутами, акторами та їхніми взаємодіями.

Для розуміння сутності «глобального управління» важливим є розуміння значення слова «управління». Дж. Розенау детально проаналізував відмінність нового поняття «глобальне управління» (global governance) від старого поняття «світовий уряд» (worldgovernment). Річ у тім, що в англійській мові терміни government(уряд) та governance (управління) ще до недавнього часу були синонімами. Й обидва – у різних контекстах – позначали й агентуру, й те, чим вона займається. Але навіть у той час слово «уряд» частіше позначало інститут, а «управління» («керівництво») – його функцію. Поступово, однак, під впливом демократичної практики та відповідних змін в уявленнях про неї значення цих слів усе більше розбігалися й сформувався дискурс, де «управління» означає функцію не уряду, а суспільства. Дискурс «глобальне управління» намагається взагалі ухилитися від питання, «хто управляє світом», і конструюється виключно у вигляді обговорення питання про те, «як світ управляється». Звідси популярний вираз governingwithoutgovernment – управління без уряду (походить від назви книги «Управління без уряду: порядок та зміна у світовій політиці», що вийшла у 1992 р. під редакцією Джеймса Розенау та Ернста-Отто Шемпеля) [7].

Окрім Розенау, серед дослідників, які зробили спробу концептуалізувати «глобальне управління» варто відзначити також Роберта Кокса, який використав історичний підхід до вивчення даного феномена [5] та Стівена Гілла, який подивився на нього з елітистської точки зору [6]. Сучасний етап світового розвитку Кокс характеризує як гіперлібералізм на противагу державному капіталізму, а основними акторами називає ключові міжнародні фінансові інститути, тоді як Гілл основними акторами глобального управління вважає «глобалізовані еліти».

Іншим джерелом дискурсу глобального управління називають теорію міжнародних режимів (Стефен Краснер, Роберт Кохейн, Джон Раґі, Оран Янг, Фрідріх Краточвіл та ін.). Режими розглядалися як «набір правил та норм, які регулюють взаємодію суб'єктів», а регулювання – як інституціоналізований спосіб впливу на поведінку акторів через створені ними режими. Весь комплекс міжнародних режимів – у сфері економіки, безпеки та охорони довкілля може бути визначений як система міжнародного управління.

Марк Захер вважав, що власне ця багатоманітність режимів з усією імовірністю зростатиме по мірі того, як світ усе більше переконаватиметься в неефективності війн, зростання екологічних проблем та повсюдного поширення засобів комунікації, демократії та культури споживання. Однак Захер робить висновок, що цей процес швидше відбуватиметься за принципом «клаптикової ковдри», тобто неупорядковано, а не як запланована та організована система міжнародного управління [4, с. 26-27].

Загалом, розвиток режимної теорії у сер. 1980-х – поч. 1990-х рр. дозволив вийти на розгляд питань, пов'язаних з ефективністю регулювання. Зокрема, вона пов'язувалась як з високим рівнем участі суб'єктів міжнародних відносин у різного роду режимах, так й з стійкістю самих режимів, незважаючи на зміни у конфігурації сил на міжнародній арені. Ефективність та стійкість регулювання визначались, з одного боку, інституційно-нормативною основою, яка зумовила сприятливе ставлення суб'єктів міжнародних відносин до тих чи тих режимів, з іншого – гнучким механізмом консенсусного ухвалення рішень.

Проте популярність теорії режимів та, як наслідок, лавиноподібне зростання «режимних» ідей призвели до різночитань в термінології. Пов'язано це було з нечіткістю визначення основного поняття теорії – режиму. Протягом 1990-х рр. спостерігалися спроби систематизації та спрощення «спадщини» теорії режимів. Ці спроби вилились у формування неоліберального інституціоналізму (неоінституціоналізму) з характерним для нього синтетичним конструктивістським розумінням проблематики регулювання. Неоінституціоналізм увібрав розуміння інститутів як «набору правил, які визначають способи існування держав в умовах співробітництва або конкуренції», проте став трактувати регулювання як «сукупність формальних та/або неформальних інструментів та механізмів, які організують та координують соціально-економічні відносини суб'єктів» на різних рівнях.

У 2001 р. було зроблено спробу теоретичного оформлення неоліберального бачення проблематики інституціоналізму. Йдеться про працю Джона Айкенбері «Після перемоги: інститути, стратегічна стриманість та перебудова порядку після великих війн» [8], яка представила варіант поєднання переваг різних теоретичних підходів: реалізму, неолібералізму, теорії режимів. Айкенбері вважав, що «створення інститутів як механізмів політичного контролю визначається двома змінними: відмінностями у силовому потенціалі і типах правління» [Цит. за: 3, с. 89]. З одного боку, чим суттєвіші відмінності у потенціалі, тим сильніше бажання провідної держави закріпити statusquo за допомогою інститутів, з іншого боку, тим виразніше прагнення інших держав обмежити поведінку гегемона рамками інститутів. Вчений також відзначав, що демократична природа країн, які засновують інститути, полегшує формування інститутів, сприяє поглибленню співробітництва між державами та створює перепони на шляху реалізації альтернативних політичних ідей та утопій.

У дискурсі глобального управління головними опонентами неоліберального інституціоналізму є прихильники неінституціоналізованого політичного

управління глобальними процесами. Мається на увазі підхід пов'язаний з ідеями однополярності світу та управління ним Сполученими Штатами Америки як головного актору. Іншими словами, йдеться про гегемонію США, або ідею «американської імперії». Даного підходу дотримуються автори, орієнтовані на концепцію політичного реалізму.

Слід відзначити, що розмірковування на тему регулювання у традиції політичного реалізму існували ще до виникнення концепції «глобального управління» у 1990-х рр. Реалісти ще раніше приділяли регулюванню увагу, розвиваючи головним чином ідею управління міжнародною стабільністю. Інтерпретації регулювання у реалістській (та неореалістській) традиції з малими варіаціями беруть початок у класичних працях Е. Кара, Г. Моргентау, Р. Арона, К. Волца та ін. Ключовим для них був акцент на регулюванні як механізмі управління міжнародним порядком, який у кожній окремо взятій момент визначався співвідношенням потенціалів основних учасників міждержавної взаємодії, тобто держав. Регулювання сприймалося як неінституціоналізований матеріально-силовий вплив, який час од часу спрямовується через формальні та неформальні канали на адресу інших суб'єктів міжнародних відносин.

В рамках політичного реалізму погляд на регулювання формувався під впливом двох концепцій, які хронологічно слідує одна за одною. Це теорія балансу сил і теорія гегемоністської стабільності.

Перша теорія розглядала регулювання як постійний процес балансування, з одного боку, інтересів держав, які протистоять одна одній, з іншого – загроз, які від них виходили. Регулювання як пошук рівноваги між інтересами та загрозами історично здійснювалося шляхом створення тимчасових союзів держав, чиєю метою була протидія якомусь суб'єктові, концентрація сили в якого загрожувала існуючій стабільності. В тому разі, якщо концентрація сили в одного суб'єкта сягнула міри, яка дозволяє йому самостійно обирати ту чи іншу політику, не узгоджуючи свої дії з іншими державами, наставав гегемоністський порядок. Формування гегемоністського порядку та властивого йому типу регулювання детально розглядається в рамках теорії гегемоністської стабільності. Основним положенням теорії є визнання того факту, що концентрація сили на світовій арені призводить до стабільності міжнародних відносин, під якою розумівся стан рівноваги між відповідальністю гегемона за створення умов концентрації сили та згодою інших учасників міжнародних відносин на таку концентрацію. В основі даної теорії лежало

емпіричне спостереження, що стабільність міжнародної системи досягається через домінування однієї держави. У даному випадку йдеться про PaxBritanica або PaxAmericana. Таке однополярне бачення світу зумовлювало відповідне ставлення до регулювання, яке розглядалося як механізм реалізації гегемоном своїх уявлень про міжнародний порядок.

Одним із найбільш активних сучасних прихильників однополярності світу на чолі з США виступає Зб. Бжезінський, який виокремлює чотири основні сфери, у яких вони лідирують: воєнно-політичну, економічну, технологічну та масової культури [1, С. 183-196].

Як й інші підходи, ідея гегемонії США викликає велику кількість критичних відгуків. Наприклад, професор Гарвардського ун-ту Дж. Най вказує на неможливість реалізації даного підходу у книзі, яка вийшла у 2002 р., яка називається «Парадокси американської могутності: Чому єдина світова наддержава не може діяти сама одна» [9]. Головний аргумент: у сучасному світі неможна вже не враховувати цілі, інтереси та активність інших акторів.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що на сьогодні існує декілька підходів до розуміння глобального управління. Головне завдання теперішнього етапу досліджень – спробувати сформулювати чітке наукове визначення поняття, дати його характеристики, проаналізувати можливі сценарії розвитку глобального управління та обґрунтувати практичну значимість вивчення даного явища.

Перспективним у дослідницькому плані є аналіз сукупності уявлень, які склалися у 1990-х та 2000-х рр. на основі прикладних досліджень, пов'язаних передусім з проблематикою вирішення глобальних проблем людства, подолання ідеологічного розколу світу, підвищення рівня його політичної однорідності та спроб управління його трансформаціями у сприятливому для демократичних країн напрямі на більш-менш універсальних або таких, що претендують на універсальність правових підставах. Розкриваючи зміст підходів до розуміння глобального управління, варто зосередитись на їхніх витоках, а також розбіжностях, які існують між підходами у розумінні наступних питань: хто, як й на якому рівні може, здатний та/або повинен здійснювати глобальне управління; чи є воно наслідком дії окремих суб'єктів або властивістю системи міжнародних відносин загалом; якої форми глобальне управління фактично набуває у сучасному світі й до якого типу це управління доцільно віднести; якими є умови справедливого та ефективного управління?

ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезінський, З. Вибір: світовопанування чи світовелідерство / Збігнев Бжезінський ; [пер. зангл. А. Іщенка]. – К. : Вид. дім «Кисво-Могилянська академія», 2006. – 203 с.
2. Кустарев А. Кем и как управляется мир / Александр Кустарев // Pro et Contra. – 2007. – Том 11, № 6: ноябрь-декабрь – «Эволюция мирового порядка». – С. 619.
3. Темников, Д. *Проблемы мирового регулирования в современной зарубежной политологии* [Электронный ресурс] / Денис Темников // Международные процессы. – 2004. – Том 2, № 2 (5). – С. 84–96. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/five/007.htm>.
4. Швейкина, Н. С. Глобальное управление как предмет политологического исследования: концептуальные характеристики / Н. С. Швейкина // Пространство и время в мировой политике и международных отношениях : материалы 4 Конвента РАМИ. В 10 т. / под ред. А. Ю. Мельвиля ; Рос. ассоциация междунар. исследований. – М. : МГИМО-Университет, 2007. – Том 9 : Перспективы надгосударственного управления в глобальном и региональном масштабе / под ред. О. Н. Барабанова. – С. 24–29.
5. Cox, R. W. *Approaches to World Order* / Robert W. Cox. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 572 pp.

6. Gill, S. Political Economy and Structural Changes: Globalizing Elites and the Emerging World Order / Stephen Gill // Global Transformation: Challenges to the State System / Edited by Yoshikazu Sakamoto. Tokyo: United Nations University Press, 1994. – pp. 169–199.
7. Governance without Government: Order and Change in World Politics / Edited by James N. Rosenau and Ernst-Otto Czempiel. – New York : Cambridge University Press, 1992. – 324 pp.
8. Ikenberry, G. J. After Victory : Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars / G. John Ikenberry. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2001. – 320 pp.
9. Nye, J. S. The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone / Joseph S. Nye, Jr. New York : Oxford University Press, 2002. – 240 pp.
10. Rosenau, J. N. Turbulence in World Politics / James N. Rosenau. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990. – 504 pp.

Рецензенти: Багмет М. О., д.і.н., професор;
Свтушенко О. Н., д.політ.н., професор.

© Кукарцев О. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 26.04.2013 р.

КУКАРЦЕВ Олег Вікторович – к.політ.н., доцент кафедри політології Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: теорія політики, світова політика, просторовий вимір політики, глобалізація.